

БИБЛИОТЕКА
СРПСКЕ ВЕЛ. ГИМНАЗИЈЕ
НОВИ САД

3752

Библиотека Турска

СРБСКИ НАРОД

и

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ.

НАПИСАО

ВЛАДИМИР ІОВАНОВИЋ

У ЛОНДОНУ 1863.

ДРУГО ИЗДАЊЕ ПРЕВОДА С ЕНГЛЕСКОГ.

У БЕОГРАДУ.

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

1863.

3752

СРБСКИ НАРОД

и

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ.

НАПИСАО

ВЛАДИМИР ІОВАНОВИЋ

У ЛОНДОНУ 1863.

ДРУГО ИЗДАЊЕ ПРЕВОДА С ЕНГЛЕСКОГ.

У БЕОГРАДУ.

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРНИИ.

1863.

СЪЕДИНЕНАЯ

ИСТОРИЯ

ВЪВЕДЕНИЕ

1881 год

ИЗДАТЕЛЬСТВО

И. БЕЛЫЙ

ИЗДАТЕЛЬСТВО

1881

СРБСКИ НАРОД И ИСТОЧНО ПИТАЊЕ.

Грађанска друштва још небеху тако уједињена, као што су уједињена данас у тежњи за народном слободом и независности. То није више свеза између засебних лица, већ је то свеза народа, утврђена оним, што се зове дух времена. Сви народни покрети у ово доба, било у Италији или у Грчкој и другим источним земљама, било у Русији и Пољској, у Пруској у Хесенској, или у Шлезвику и Холштајну: сви ти покрети непосредни су изрази једне, опште тежње.

Но докле слобода непостане општа судба народа, вазда остаје важно питање: како да се тежња за народном слободом и независности што подпуније постигне.

По себи се увиђа, да се то питање може решити у кругу разних народности само тако, ако се братска тежња претвори у стварну сагласност, у узајмну подпору и заједничку радњу.

Сваки народ треба да испита себе, па да каже, колико је дорастао за истинску братску сарадњу са осталим народима.

Као Србин ја ћу покушати, да осветлим дораслост србског народа за тесну свезу са својом либералном (слободњачком) браћом, као што се та дораслост огледа у историји и политичном животу Срба.

У оно време, кад се у историји сазнаде за Србе, ми налазимо србски народ подељен на племена. Та племена непредстављаху само фамилије, већ она беху и јединице политичне целине, мале државе у великој држави. Свако племе имађаше свог слободно изабраног поглавара, који се зваше **ж у п а н**. Тај поглавар био је само извршитељ онога, што је сво племе сложило, а своју вољу племе је изјављивало договором, у коме је сваки члан његов имао једнако учешће. Поглавари племена представљали су укупно народ, и они су договором водили бригу о народним стварима, у скупштини, која се звала **в е ћ а** или **с б о р**. На челу те скупштине био је старешина, изабран из средине њене; он је руководио домаће послове народа и звао се **в е л и к и ж у п а н**. У време војне са туђином свако племе имало је свог собственог вођу, који се звао **б а н**, а народна скупштина одређивала је главног вођу, који се звао **војвода**. Докле је војна трајала, војвода је имао диктаторску (неограничену) власт, а бани су слушали његове заповести. Но чим би војна престала, престала би и та власт диктатора, и народна скупштина наново би предузела сву политичну власт.

Таки је био политични живот Срба пре хиљаду година, кад они живљаху у Белој Ср-

биїи, у оном пределу данашње Пруске, који се пружа према северном мору до реке Лабе.

Као што околности средњег века небеху угодне за утврђење народне независности у том пределу, Срби потраже нову отачбину. И у првој половини седмог века, они се преселе из Беле Србије у земљу између Дунава, Саве, Тимока и адријатичког мора. Ту земљу добили су Срби од цара Ираклија за награду, што су му помогли противу Авара и других дивљих чета, које опустошаваху његове области. Стањујући се на земљу Византије, Срби пристају да зависе од цара истока, или они то учине под условом, да сами из своје средине бирају своје народне поглаваре. По смрти цара Ираклија Србима испадне за руком, те обнове своју подпуну народну независност.

У то време видимо у србској држави прве клице монархичне (самовладачке) владе, каква је била у Византији. Сва политична власт, у миру као и у војни, беше сведена у руке великог жупана, који с тим поста одсудни господар над жупанима и банима засебних племена.

Први велики жупани беху слободни од династичке властољубивости, те се непротивљаху ономе, што сав народ хоће. У том стању Срби имадоше доста снаге, да одбију свачији насртај с поља; они примише Христову веру и знатно напредоваху у сваком друштвеном погледу. Али подбуњени суседним дворовима, Грчке и Бугарске, велики жупани најпосле се изопаче, те занемаре народно благо и одмету се од народне

светиње. У том стању стране сплетке узимаху све већи мах у Србији, и власт великих жупана губљаше се све знатније. Бугарски двор нарочито подбадаше оне, који се грабљаху око србског престола и подпомагаше их једног противу другог. Напоследку Бугарска војска нападаше на србске области и опустошаваше их. С друге стране Грчки двор подстицаше непрестано кавгу између Срба и Бугара, тако да та два братска народа узајимним небратством ослабише један другог, те оба подпадоше под господарство Византије.

И тако у првој половини десетог века србски велики жупан наново признаде господарство Византије. Али србски народ немогаше дуго зависити од туђина, и у једанајестом веку он обнови своју независну владу, у лицу великог жупана, храброг Воислава. На измаку једанајестог и у првој половини дванајестог века Срби опет беху поцелани домаћим ратом што вођаху они, који се грабљаху око престола. На срећу, у последњој половини дванајестог века велики жупан Стеван Немања успео је не само да учини крај домаћем рату око престола и опет уједини раздвојене србске области, већ и да укроти спољашњег непријатеља, освоивши више градова од Византије. Што је Немања одпочео, то су његови потомци сретно наставили, тако да његов син доби име: „Први Краљ Србски;“ а у првој половини четрнајестог века Србија постаде силна царевина под царем Стеваном Душаном. То србско време Ранге овако описује:

„Душанова влада обухваташе несамо пр-
вашње међе Немањине владе, т. ј. области на
Горњој Рашки (по којој се земља звала Рassi-
ia), већ се простираше до Саве. Пошто прими
благосов од србског свештенства, Душан хра-
бро узби бесне Мађаре, који се под Лаушем I.
беху осилили. Он избави Босну од самовољног
бана и даде јој независну владу. У 1347. Сте-
ван Душан нађе се у Дубровнику, где га при-
мише са европским почастима и признаше за
покровитеља. Скипетари у Албанији служише
под његовим баријаком; Арта и Јањина беху у
његовој власти. Његове војводе размножише се
по свој области Румелије на Вардару и Марици,
па и Бугарска се сматраше као област србске
краљевине. Као србски краљ Душан немогаше
ни захтевати ни очекивати, да му се Грци по-
коравају; он дакле би проглашен за цара Руме-
лије — Македоније христољубивог цара — и
одпоче носити круну (тиару). Царска власт и
празнавање страног патријарха била би несагла-
сност (аномалија); али Душан и томе лако до-
скочи. У Жичи би сазван синод и србско све-
штенство изабра из своје сопствене средине срб-
ског патријарха. — Србима беше урођена тежња,
да сачувају своју независност у сукобу између
источних и западних странака хришћанства, и о-
ни се политично одушираху првим, а црквенски
другим. На томе основу беше утврђена србска
независност...”

На жалост, на измаку четрнаестог века
велика Душанова царевина би сведена на малу
деспотину, која Турцима данак плаћаше; а у

другої половини петнаестог века испаде за руком султану Махмуду, да србску царевину претвори у саме пашалуке турске!

Одкуд тако нагла мена судбине?

То се може обіяснити само тиме што није било здраве политичне свести у средњем веку. Византија грамзаше вазда да се рашири о трошку суседних народа, и нарочито Срба и Бугара. То је дало повода оним војнама између Византије и Србије за време Немањине династије. Дишући духом освете противу Срба, Грци под њиховим царем Јованом Кантакузеном подпустише „Турке — невернике — који тада узимаху мах у Малој Азији“ (Р а н к е), да упадну у Европу. На том путу Грци истина имадоше задовољство, да виде Србе најпосле под Турским јармом; али и Грци, наскоро после србске несреће, доживише онаку исту судбу, какву су спремали Србима.

Међутим ваља признати, да је србска пропаст ускорена и тиме, што је у Србију уведен Византиски начин (система) владе, наместо старинске народне самоуправе. То зло није престало ни под самим Душаном. Истива Душан је много учинио за сачување чистог србског духа. Тако је он у договору са народном скупштином издао законе, на основу народних обичаја. Он је завео и судове у народном духу, у којима судије нерешаваху случаје, већ само руковођаху п о р о т у. На несрећу, поред свег свог патриотизма, Душан учини велику погрешку у томе, што уведе у Србију оно, што се данас зове „владина децентрализација.“ (распарчање

вліде). Србска царевина би подељена на дванаест воівода, од коіх сваки имаћаше іеднаки део політичне власті. Тиме се пробуди властољубиво грамзење у воіводама и створи међу Србима ред племића у лицу воівода. Зле последице тог стања верно су описане у србским іуначким песмама тог времена. По смрти Душановоі — веле народне песме — воіводе поведоше питање: „На коме іе царство?“ Наравно то питање ниіе се могло решити без рата између воівода. Таі рат око власті направи двоіаку провалу, іедну међу самим воіводама, а другу између воівода и народа. Услед тога Турци се силише у своме продирању у Србију. Да би учинио краі свима невољама домаћег рата, велики део србског народа саставља наіпосле скупштину и проглашуіе Лазара Гребљановића, іедног од наісилниіх воівода, за србског владоца. Лазару испаде за руком, да іош іедном уіедини србски народ противу спољашњег неприіатеља. Међутим племићи, грамзећи за влашћу, договараху се таіно са Турцима, у надежди, да ће се они дочепати власті, пошто Лазар падне. Поступак тих племића представља народно предање у делу издаіства од стране Вука Бранковића, као наіпокварениіег воіводе; као што се с друге стране храброст и пожртвовање србског народа огледа у іуначком делу Милоша Обилича, коіи се одважи, те усред Турске воіске распори цара Мурата и стаде му ногом за врат.

Накратко, по народном предању, Срби беху слабиіи од Турана зато, што іе србска сна-

га била поцепана „владином децентрализациом“ (деобом владе на више господара), а Турци су били уједињени сви под једним господаром. С тога је дакле србска војска 1389. на Косову побеђена, и србска држава 1459. у турске пашалуке претворена.

II.

Турци могли су сурвати србску царевину, али небеше те силе, која би могла убити у Србима дух слободе. Да би сачували или обновили своју народну независност, Срби подношаху свеколике жртве. Тако, пошто пропаде србска царевина, цвет србских јунака одрече се свога домаћег огњишта и своје имаовине, па се повуче у Црну Гору, само да nebude под турским јармом. У историји света нема примера, да је икоји народ у једнаким околностима показао толико јунаштва, као Црногорци. Од четири века боре се они као прави мученици, да сачувају народну независност, несамо противу несравњено већег броја Турака, већ и противу оскудости земље, на којој станују. Непрестана борба са таким непријатељима није им оставила времена да проматрају европски напредак и да га на своју земљу примењују. Али они су сачували своја племенита народна својства, па у њима имају све основе за кренак политични живот. Поред свог начина самоуправе они су у миру онако независни на свом огњишту, као што у рату представљају подпуно сложну дружину под једним старешином. ⁽¹⁾ Истина они немају

⁽¹⁾ До савршетка 1851. црногорски владалац беше влади-

„зелених столова“, ни „црвених књига“, али и-
мају своі собствени начин договора и државног
рада, коіи сједињава у себи брзину телеграфа
са подробношћу и подпуношћу независних но-
вина, тако да голе стене у њиховим пољима слу-
же верније обштем благу, него сіајни салони и
позлаћени кабинети понеких европских земаља.
Они немају „дипломатских тајни“, али њихове
пушке и іатагани од веће су користи за наро-
дну ствар, него обесвећена пера извиканих „по-
литичара“. Они нису још предузели „милитарске
реформе“ (преображај војске), али 5,000 Црно-
гораца вазда могу разбити Турску војску од
30,000 војника (као што се то засведочио сла-
вном битком у 1796). Накратко, Црногорци не-
мају среће, да се користе измајсторисаним стањем
европског друштва, али они имају своје природно
небо и сунце; и почем узвишење сваког народа
зависи од развитка његових урођених својства
и карактера: то се мора признати, да су Црно-
горци способни за свеколики напредак, јер су
они сачували здраву клицу своје народности.

Но да скратимо наш разговор. Докле јуна-
ци србског народа, као што смо напоменули,
нађоше своје прибежиште у недоступним виси-
нима Црне Горе, други део србског народа пре-
сели се у Аустрију, тек да се избави од тур-
ског јарма. То се догодило 1690., кад и цару Ле-
ополду грозаше опасност од Турака, те он о-
бећа ујемчити веројсповедну слободу

ка, коіи је имао и духовну и политичну власт. У 1852.
заведе се у Црној Гори уставна влада са наследним
кнезом.

и народност оним Србима, који би се настанили у Аустрију. Више хиљада србских фамилија пређоше тада у Аустрију, где до данас сачуваше своју народност. У средини тог дела србског народа одпочета је србска књижевност. — Истина антилиберална (противна слободи) политика задала је много тешких удараца политичном животу Срба у Аустрији, но опет се може рећи, да су они у главном сачували своју народну свест, тако да у општем народном послу они заиста неће бити последњи.

Трећи и највећи део србског народа остао је изложен свима грозама турског господарства. Но ни турско угњетавање кроз више векова, ни честе обмане од стране других сила, које излагаше Србе варварској освети Турчина после сваке војне, у којој су се они уз те силе борили противу Турске, нити икоја друга зла могаху угушити у Србима јуначки дух. Усред небројених несрећа, под којима би неки народи стрпљење изгубили и у очајање пали, Срби неговаху своје одушевљење за слободу својом „надежом у Бога“ и својим песмама, у којима узносаху славу прошлости и представљаху будућност пуно надежде, наместо да оплакују жалосну садашњост. Србски манастири, усамљени у дубљини шуме и у грлу планина, сједињаваху у себи и вероисповедне и политичне олтаре. Сваки манастир има свог свеца, кога слави. Уочи тог свеца и на дан његов Срби се обично скупљају код манастира, и те скупштине зову се сабори. Оживотворени молитвом Срби на таким саборима певаху дела својих јуначких пре-

дака и договараху се, шта и како да се чини противу србског душманина. Јуначке песме које се певаху јавно уз гусле, буђаху спомене прошлости, но не да се у њима нађе утеха, већ да се њима овековечи србска пословица: „На муци се познају јунаци.“ На тај начин сабори створише дружине ајдука, на основу побратимства. — Побратимство је својствена установа србског народа. То је свеза између Срба од разних фамилија, утврђена завештањем, да ће се један за другог жртвовати, и освештана заклетвом „у име Бога и св. Јована,“ да ће један другоме до гроба веран бити. Тако сродна лица зову се побратими. Дакле побратими, одушевљени свешћу, да имају право удружити се као ајдуци противу оних, који су њиховој браћи одузели свако хришћанско и човечанско право, постадоше мученици за народну ствар, и тако прави јунаци. Они се одметуше у „зелену гору,“ па ту васкрснуше дух народне слободе. Из зелене горе изиђоше оне храбре чете, што разорише силу „неверника,“ који се беху збили у вароши и градове.

III.

Заиста ништа није дивније од начина, како србски народ, гњечен и опустошаван кроз четири века, несамо преживе своју несрећу, непоказавши ни знака малаксања, већ још имађаше у себи снаге, да одржи победу у великој борби за ослобођење, коју поведе у почетку овог века. Последице те борбе тим су важније, што су оне нов доказ у историји: да су Срби

способни за велика дела. кад независно раде и неспречно развијају своје силе; а напротив да су у назадку, кад туђински упливи узму мах, или кад домаћа влада присвоји насилничку (деспотску) власт над њима.

Као што смо напред наговорили, Срби свагда беху издавани Турцима, кадгод се поведоше за којом силом, те јој помагаху у рату противу Турске. После таког искуства, Срби се одваже, да се само у себе уздају, и са таком одважности они одпочеше велику борбу за ослобођење у почетку овог века. Турци имађаху тада у власти све вароши и градове, са оружницама и цибаном; а Срби живљаху у усамљеним селима, без сваких ратних припрема и средстава; али Срби посташе победитељи, јер имађаху надежду — прво у Бога, па онда у себе саме. Овејани од свега што је туђинско, Срби саставише ајдучке чете, које једине могоше одолети збијеној (централизованој) сили Турака. На том путу србски народ никако непрестаде бити сам свој. Ајдучке чете беху у непрестаној вези са осталим народом. Свака та чета имађаше свог вођу, који се звао арамбаша. Све те вође, арамбаше, састајаху се и договараху сложено, шта и како да се ради за народ. Па и ајдуци, у свакој засебној чети, саветоваху се као браћа, шта ће њихов арамбаша предлагати, кад се састане са осталим арамбашама. С друге стране сваки ајдук имађаше своје јатаке, који посредоваху скоро непрекидну свезу између народног мишљења и рада и задатка ајдука. Једном речју, србски ајдуци беху прави чувари и

бранитељи србског народа. Тим путем Срби за кратко време постигоше све користи победе, па онда узеше на ум потребу редовне владе. Они тада нетражише туђе „системе,“ већ обновише своју старинску самоуправу. Они саставише народну скупштину и поставише јој задатак, да она води бригу о народним стварима. Скупштина изабра Карађорђа, једног од најбољих арамбаша, и постави га за „верховног војда“ Срба, који се бораху за народну слободу; она суђаше завађењим војводама; она контролисаше државне троншкове и имађаше сву власт, која припада народу суверену (највишем властнику). У том стању Срби извојеваше своје ослобођење у почетку овог века. Њихове славне победе над Турцима на Делиграду и на Мишару; њихово освојење Београда, Шабца и Ужица, као и највећег дела данашње кнежевине Србије; покрет Бугарске, Старе Србије и Босне; и најпосле сједињење са *Црном Гором*, коју само један узак крај Босне раздваја од Србије: сва та дела починише Срби за време народне самоуправе.

На несрећу, поводом узрујаности (агитације), коју зададе Европи Наполеон I., и услед његових пријатељских одношаја са Турском, Срби се нађоше принуђени тражити помоћ са стране. У то време Русија беше једина хришћанска држава наклоњена Србима, и Срби се сасвим природно њој управише. Уколико је Русији требало ослабити Турску, она заиста подпомагаше Србе. Једво одељење војске би по-

слано, да се придружи неустрашивим четама србским. А у 1812. Русија уговори са Турском, приликом Букурешког мира, да се уіемча Србима независна унутрашња управа. Али Руска влада није учинила све, што је требало учинити за подпуно ослобођење Срба од турског јарма. Напротив употребљен је сав уплив, да Срби недоспу до своје подпуне политичне независности. Наравно ништа није могло боље пристати у такав посао, него установа не-народне владе у Србији. И заиста већ први србски посланици враћају се из Св. Петрограда са предлогом: да се „организира регуларно правителство.“ По себи се разуме, да „правителство, организирано и регулирано“ по упутствима руске владе, није могло бити ништа друго већ олигархија ⁽¹⁾ или деспотизам ⁽²⁾ са бирократиом, ⁽³⁾ све удешено тако, како ће се отровати сав политични склоп Србије. На основу таквих упутства, дакле, народна скупштина би најпосле занемарена под Карађорђем, и на место њено установљен „совіет“ са два-најест „совіетника“ (на 12 нахија). Беше утврђено да совіет представља сву земљу, а сваки совіетник своју нахију, која ће га изабрати. Но избор совіетника никако небеше слободан. У оно време тај избор зависаше пре свега од „верховног војда“, који је био обште уважен. Па онда и војводе имађаху велики уплив у споменутом избору. Услед тога избор

(1) Влада, где је највиша власт у рукама неколицине.

(2) Влада, где је дан по својој ђуди господари.

(3) Самовлаштиним чиновника.

совіетника представљаше сукоб између љубимаца Карађорђевих и њихових супарника тако, да Совіет наіпосле би састављен мешовито, нешто од првих, нешто од последњих. Такав Совіет беше право разбојиште (арена) за борбу разних партаја, и њиме се створи неслога и домаћи рат у Србији баш онда, кад је требало, да се у тој земљи сложном силом одупре спољашњем непријатељу. Није дакле никакво чудо, што усред таког унутрашњег раздора, подстицаног повереним руским агентима, као што беше г. Родоникин, и пошто Русија остави Србију у 1812., малаксали јунак Карађорђе и покварени совіетници пребегоше у Аустрију, у 1813., а Турци успеше да обнове своју стару владу у Србији.

IV

У 1815. Срби се опет дигоше противу Турака, који тада беху свирепији него икад пре⁽¹⁾. Својом народном скупштином Срби прогласише за народног вођу Милоша Обреновића, најзнатнијег од војвода (који небеху одбегли из своје земље са Карађорђем). Докле се народној скупштини признаваше њена власт, Срби беху победитељи на све стране, тако да садашња Србија би за кратко време очишћена од Турака. Тај брзи успех придаде одсудну важност народ-

(1) Тадашња турска тиранија у Србији ужаснија су, него што се описати могу: људи беху живи на коље настигани, жене трудне паране и деца из њихових утроба вађена, па у баретнице бацана, да би се обесвестило крштење, и т. д.

ном вођи, те у 1817. он би изабран за наследног кнеза Србије — и тај избор би обновљен 1827. и признат хатишерифом од 1830.

Да је нова кнежевина поставила руководи-ти покрет за обште ослобођење Срба, на место што се одала на дипломаштину, ⁽¹⁾ заиста би данас боље стајала србска ствар. Али абсо-лутне (неограничене) силе успеше, да србско питање пренесу са бојног поља на „зелени стол.“ Услед тога србска ствар би „урегулана“ овим дипломатским актима:

1) Осмим чланком Букурешког уговора, у 1812.

2) Петим чланком Акиерманске конвенције, у 1826.

3) Шестим чланком Адријанопољског уговора, у 1829.

4) Хатишерифима султановим, издатим овим редом:

а) У месецу Септемвру 1829.

б) „ Августу 1830.

в) „ Новембру 1833.

г) „ Декембру 1838.

д) „ Декембру 1853.

5) Седамнаестим, осамнаестим, двадесет осмим и двадесет деветим чланком париског уговора од 30. Марта, г. 1856.

Наравно, да тим актима није дато Србима ништа, што они неби оружаном руком били већ задобили.

⁽¹⁾ Дипломаштина је тајна и мајсторна држава да доскачу једна другој у међусобним приликама.

Споменутим актима признато је у главно-
ме ово :

1) Србија је кнежевина, која плаћа данак Турцима, али има своју независну народну управу, као и подпуну слободу вероисповеди, законодавства, трговине и бродарства.

2) Србија остаје у оним међама, у којима су је Срби оружјем ослободили од Турака; а имено: она обухвата триугал између Саве, Дунава, Тимока и Дрине, који износи око 1000 кв. миља.

3) Изузимајући турске посаде у градовима, у Србији неможе становати ни један Турчин. То наређење остаде мртво слово на артији.

4) Акиерманском конвенциом у 1826. стављени су Срби под протекторат (заштиту) једне велике европске силе (Русије); но по париском уговору од 1856. замењен је тај протекторат заједничким протекторатом уговарајућих сила. —

Таки су плодови дипломатских усиљавања кнежевине србске. Где је србска војска обуставила свој победоносни поход: ту је застала и дипломатија са своим послом. Па онда, самосталност (автономија) Србије, ујемчена дипломатским мерама, би порушена тиме, што садањи Устав Србије неиздаде слободна народна скупштина, већ он би састављен у Цариграду са знањем Руске владе, и отуд наметут кнезу Милошу, у 1838.

V.

Историја тог устава ваља да буде обште позната, јер њоме се објасњавају све оне несреће, што је Србија препатила, одкако је постала кнежевина.

Абсолютне силе нису никад мариле, да виде Србе и остале источне Хришћане толико снажне, да они могу извојевати своју подпуну политичну самосталност. Први покушаји тих сила противу Србије беху сведени на то, да се утврди у Србији система деспотизма, којим би се убио у Србима дух слободе. Така система беше заиста неснасна; али Србски народ имаде на уму, како је нужно јединство у земљи, па се покораваше абсолютном кнезу. Абсолютне силе довише се тада да ослабе србску снагу установом олигархије. Ту Турска играше главну ролу (игру). Да се доскочи томе, у Србији се направи опозиција (одпор), којој беше лозинка **Устав**. Милош обећа народној скупштини у Фебруару 1835., да ће се издати устав и поставити министарство, које ће бити одговорно народној скупштини. И заиста такав устав би наскоро издан. Али већ у јесен исте године (1835.) читамо у званичним новинама кнежеву прокламацију (проглас) у којој се каже, да је Милош једини господар у Србији, почем су абсолютне силе одбациле либералан устав! У то време Инглеска је радила, да ступи у трговачку свезу са Србијом и послала у Београд

свог консула. Тај консул био је добро примљен у Београду, те је Инглесна подпомагала кнеза. Али већина великих европских сила беше му противна. И тако Порта са руском владом успе, да у 1838. намете Србији садашњи устав.

Главни створ тог устава беше установа сталног совјета, који ће имати учешћа у влади и бити овлашћен да ограничава кнеза. Би наређено, да у совјету седе седамнаест совјетника (на сваки округ по један). Ти совјетници бираху се сами, а кнез само одобраваше њихов избор. Да би се овековечио унутрашњи раздор, би даље наређено (17. чланком устава), да ни један совјетник не сме бити збачен, докле се код Порте не докаже његова кривица. Осим тога, по споменутом уставу, кнез немогаше узимати за министра друге људе, већ само оне, који су били совјетници, тако да и законодавна власт и власт која извршује законе (административна) беху сведене у руке извесног броја совјетника! — О народној скупштини неких ни спомена у уставу. — Тим начином апсолутне силе претворише србски совјет и министарство у оруђе туђинских уплива.

Милош учини велику погрешку, те прими неуставни устав. На основу тога он уреди министарство и совјет, установи разна звања, одреди плате, уведе чинове и титуле и т. д. Накоро затим, у Јунију 1839. он се нађе принуђен, да се одрече кнежевине власти, на корист свог старијег сина, М и л а н а, па да у исто време и из Србије иде. —

Милошев наследник, кнез Милан, бивши болан у оно доба, умре још првог месеца своје владе. У то време страни упливи посташе силнији у Србији него икад пре. Услед тога три совјетника беху овлашћена, да узму на себе владу, не на основу закључења народне скупштине, већ по наредби Порте. —

По смрти Милана дође на престол србски, у Марту 1840., млађи син Милошев, М и х а и л о. Порта постави тада два совјетника, кои јој беху одаџи, за „кабинетске Совјетнике,“ и позва младог кнеза, да се њима у руке баци. Така повреда народних права огорчи србски народ противу Портиних љубимаца. Ови одбегоше у Београдску тврдињу, где их паша дочека и узе под своју заштиту. У лето 1840. неки од тих бегунаца одоше у Видин, а други у Цариград, а све их Порта о њеном трошку издржаваше. Од тог доба они су познати у Србији под именом „Видинлије“ и Цариградлије.“ У почетку 1842. Порти испаде за руком, да помири србског кнеза са „Видинлијама“ и „Цариградлијама,“ и ови се тада вратише у Србију. Министарство младог кнеза било је у то доба састављено од људи, који су прпели своју политичну мудрост из извора једне туђе владе, те својом непопуларношћу (ненародношћу) и слабошћу придаваше све већи мах опозицији, коју „Цариградлије“ и „Видинлије“ непресташе водити противу кнеза. Вазда негована и подпомагана Турском, та опозиција лати се најпосле *буитовничких* мера и принуди кнеза, да у Августу 1842. остави Србију. — У Септемвру

1842. би постављен на престол србскк Алек-
сандер Карађорђевић (син Карађорђа)

Јавно мишљење беше увек одвратно од вла-
де, која постаде тим путем. Али та влада не-
затезаше се нимало да спречи слободну изјаву
народног гласа, и служећи се свакојаким, насил-
ничким и грозним мерама, она сведе на ћутање
јавно мишљење. Међутим она беше тако слаба,
да никад незадоби љубав Срба. Најпосле кнез
Карађорђевић мишљаше, да му ваља тражити
изван земље подпору, коју немогаше наћи код
куће. Услед тога он с почетка попушташе Пор-
ти, која немилице нападаше на самосталност
Србије; а доцније, пошто дође до неспоразу-
мљења са старим портиним љубимцима, он се
баци у руке Аустрији. Подпомаган Портом, со-
вет наново одпоче стару ненародну опозицију
противу кнеза, и у год. 1858. он успе толико,
да доведе у Србију једног портиног посланика,
Етем Пашу, као суђају у њиховој ствари
против кнеза. Главна брига томе Турском по-
сланику беше, да састави ново министарство.
Успевши у томе, Турски посланик врати се у
Цариград; а његово министарство у Србији тру-
ђаше се, да обнови и утврди целину оног уста-
ва од 1838., који је израђен у Цариграду и уде-
шен противу народне самосталности. Усред тих
сплетака, зачу се народни глас противу сваког
туђинског пачања у домаће србске послове. Са
свију страна Србије захтеваше се, да се одма
сазове народна скупштина, тако да ни кнез, ни
Порта, са извесним советницима и министрима
у Београду, немогуће успети у своме одупи-

рању томе народном захтевању. Тако би издан закон о народној скупштини, које никако није било у Србији за 10 година пре тога.

VI.

Народна скупштина саста се у Београду на св. Андрију (30. Новембра) 1858., због чега би названа „Свето-Андрејска Скупштина.“ Њој беше први посао, да обори ненародну владу, као и све ненародне мере министра и совјетника. Кнез Карађорђевић би лишен кнежевске власти, и наследна династија Обреновића опет „воспостављена.“ У тај мах неки „великаши“ покушаше још једном, да војничким демонстрацијама покваре оно, што беше обшта народна воља; али војници најпосле пружише братску руку патриотским Београђанима, који беху устали на оружје, да бране скупштину од сваког напада. И тако великаши немадоше куд ни камо, већ пасти на милост и немилост народној скупштини, у часу кад се нађаху растерати је и потући све патриоте, који беху изишли на видело са своим одушевљењем за народну ствар. Великодушни народ опрости тим великашима, и, у надежди да се они кају за своје грехове, рађаше да обезбеди србска права и слободу овим свечаним и једнодушним изјавама:

1) Србски народ захвалан је великим силама, што оне заједнички јемче (гарантују) за србска права и слободу.

2) Страно мешање у домаће послове Србије. неможе се никад трпети.

3) Уступке, што је стара влада Порти учинила, морају се уништити и подпуна народна самосталност (автономија) утврдити.

4) Народна скупштина, на основу слободног избора народних посланика, мора се редовно сазивати. Ради обезбеђења њених права законике се слобода штампе. — Ово закључење освештано је нарочитим законом, издатим под привременом владом, коју је поставила народна скупштина на место збачене владе.⁽¹⁾

5) Власт кнежеву неможе ни давати ни одузимати нико други, осим народа србског, представљеног слободном скупштином.

6) Устав, којим се совјетници стављају под јурисдикцију (судску власт) Порте, неможе имати никакве законите вредности, почем је прављен изван земље и противан ујемченој (гарантованој) унутрашњој самосталности народа.

7) Сво законодавство и администрација мора се поправити и дотерати у народном духу. Нарочито ваља узети на ум неодољиву потребу законика и поступка у суђењу кривичних ствари; даље потребу јавног и усменог суђења у кривичним и грађанским парницама; потребу трговачког суда; и најпосле потребу, да се система финансије и народне одбране преобрази и поправи. Највећи део тих установа већ је нарочитим законима освештан.

8) Као што је Србији ујемчана самоуправа и подпуна слобода законодавства, и као што

---

(1) Кнез Милош био је тада у Влашкој.

су у Србији сви једнаки пред законом: тако и странци, који ту живе, морају подпасти под јурисдикцију србске државе, која се разликује од махомеданске земље, у којој „неверни“ нису сретни, да буду владом заштићени. —

Таки беху главни послови Св. Андрејске Скупштине у 1858-9.

VII.

Кнез Милош врати се у Србију и св. андрејска скупштина би распуштена у Јануару 1859. —

У Јулију 1859. би наређено, те се четрдесет чланова св. андрејске скупштине састаше у Београду, да као „одбор св. андрејске скупштине“ спреме предлоге за идућу народну скупштину. — Политично-економна питања беху главна брига томе одбору. Он узе на ум потребу усвојења и узаконења *економне слободе*, као и потребу да се оснује у Србији *банка*, па обштегласно закључи, да се спреми за идућу народну скупштину предлог, по ком ће се влада позвати, да укаже свеколику пажњу тим економним потребама. У исто време беху наново изјављени и општи основи *политичне слободе* и би закључено, да се спреми предлог по ком ће се они узаконити онако, као што их је св. андрејска скупштина усвојила. — Одбор вођаше точан дневник своје радње и тај дневник би предан јавности, у жељи, да се одборски предлози путем јавне контроле спреме за решење на идућој скупштини.

То би нов повод за абсолютне силе, да се одупру слободној радњи србске народне скупштине. Оне пре свега нападоше на *србске либералце* (слободњаке). Да би навукли сумњу на те људе пред либералном Европом, разни агенти абсолютних сила поплавише неке заграничне новине дописима, у којима преповедаху, да србски либералци нису ништа друго, већ адвокати неког руског принца, који грамзи за србским престолом. Незадовољни тим, исти агенти идоше још и даље и радише, да подобним измишљајима лише народ симпатија (братства) западне Европе. Најпосле они поповаху овако: „Срби су још прост („нецивилизиран“) народ, па је сумња несамо јесу ли они дорасли за слободну народну скупштину, већ и може ли тај начин бити користан и ма ком другом народу.“

Таке дописе и така поповања србска публика са гнушањем одбијаше. А србски либералци предадоше јавности у разним приликама, почињући од јесени 1859. па до овог доба, своје политично уверење, које се може свести на ове основе:

1) Сваки народ је властан од себе; па и србском народу припада право, да води бригу о себи и да сам собом управља на огњишту, које је својом крвљу искупио.

2) Устав Србије мора бити израз законите воље србског народа; а така воља може се изјавити само слободном народном скупштином.

Истина је, да су Срби „понајвише прости“; али историја сведочи, да се Срби одликују ду-

хом слободѣ и свеколикѣ способности за политичну независност. Оставите их само, нека раде по својим чувствима и наклоностима; нека слободно развијају свој собствени карактер и расплођавају своја племенита својства; нека неспречно употребљују своја права: па ћете видети, како су они у сваком погледу дорасли за слободну народну скупштину.

3) Почем је св. андрејска скупштина, која је по закону састављена била, прогласила оно, што се зове „уставна кнежевина“, т. ј. влада наследног кнеза у договору са народном скупштином: то се тај начин владе има поштовати у Србији.

4) Слобода србског народа мора се ујемчати тако, да министри за сваки поступак владе одговарају народној скупштини.

5) Слобода штампе, као и сва напред споменута закључења св. андрејске скупштине, имају се одржати.

6) Пореза, што се изискује за трошкове владе, може се купити од народа само по одобрењу од стране народне скупштине. Да једна влада, која би се лакомила да господари без народне скупштине, и да противно закону арчи народно благо, да така влада неби могла употребити војску за гњечење и глобење народа, ваља узаконити, да војска nebude дужна слушати своје старешине, већ да се сматра као распуштена, у случају ако се неби народна скупштина редовно држала.

7) Патриотској администрацији ваља нарочито водити бригу о усвојењу и остварењу о-

снова економне и политичне слободе у Србији.

8) Потреба, да сваки дар буде употребљен на пољу државне службе, несме се никако сметнути с ума, али при том ваља особито пазити на услове сталног домаћег јединства и јавног реда.

9) У спољашњим одношајима мора се тежити за добрим споразумљењем са либералним народима. Нарочито ваља неговати симпатије (братска осећања) између Срба и осталих славенских племена, као и суседних народа, а имено: Грка, Италијанаца, Мађара, Румуна и Јермена.

10) Срби морају бити на опрезу према свакој намери освојења, па ма одкуд она долазила. Они се могу радовати трговачкој и политичној свези са другим народима само онда, ако је та свеза проникнута духом слободе.

Та начела либералних Срба данас су опште уверење у Србији.

Последњи дипломатски акт кнеза Милоша беше одаслање једне изванредне депутације у Цариград, да ради, да се једном изврше хатишерифи о иселењу Турака из Србије. Та депутација врати се из Цариграда без сваког успеха, а кнез Милош умре у Септемвру 1860. г.

VIII.

Кнез Михаило дође тада на престол србски, по закону о наследству. У својој првој прокламацији он изјави, да ће у Србији за-

они владати, докле је он на престо-
лу. Надајмо се, да ће се те речи подпуно ис-
пунити. — Што се тиче спољашње политике.
г. Г а р а ш а н и н би послан у Цариград, да на-
ново ради, да се изврше неизвршени хатише-
рифи. Међутим видели смо, како се Турци ода-
зваше тој „специјалној мисији“ (особитом по-
сланству) „свирепим и неизазваним лубардањем
србске престолнице“ ⁽¹⁾, и како је „дипломат-
ска сатисфакција“ (задовољење), коју Гараша-
ниново министарство прими, далеко од накна-
де за штету и страдање Срба услед спомену-
тог лубардања, а још даље од онога, што би
се могло сматрати као гаранција за сталан мир
на истоку.

IX.

Напред смо тежили, да опишемо досада-
шњи политични живот Срба. Сад је питање,
каки су изгледи за будућност тог народа.

Често се говорило, да Хришћани на исто-
ку немогу привући на се пажњу западних др-
жава. Ту ми питамо вође инглеске политике на
истоку: зашто се они вазда одупиру ослобође-
њу источних Хришћана од турског јарма?

По духу званичних инглеских новина, може
нам се одговорити: „С тога, што Инглеска на-
лази своју највећу корист у сачувању турске
царевине, као јединог средства противу раши-
рења северне силе, раширења опасног по е-

(1) *Servia and the Servians*. By the Rev. W. Denton.
1862. London. p. 205 — 279.

вропску равнотежу и нарочито по инглеску трговачку свезу са Индијом.“

Рецимо, да је то тако, па се запитајмо: је ли могућно сачувати турско господарство над Хришћанима?

Каква је царевина та турска царевина? Турска царевина није ништа друго, већ само гомила (конгломерат) скрпљена од противних (несродних) стихија, које су у вечитој борби једна с другом. То је царевина основана на праву од песнице; друштво мусулманских угњетача и хришћанских страдалника. Варају се, који мисле, да у Турској има какве владе са влашћу заштите. Таке владе тамо никад бити не може; тамо су само робови, који служе ђуди својих господара. Тамо нема ни трага од оне велике друштвене науке: „Једи твој леб у зноју твог лица.“ Напротив, грабеж и глоба тамо су једини званични послови „јавних званичника“. Једном речи, Турска царевина може се карактерисати само собственом турском пословицом: „Где Османлија својом ногом стане, ту више трава не ни че.“ Заиста, та царевина основана је пре четири стотине година, па шта је она данас? Непрестано све једно те једно, непрестано област, која обухвата више од 200,000.000 дана орања природно плодове земље; која лежи у средини трговачког обрта између три части света; која има у власти главна европска пристаништа, најзнатнија приморја, Дарданеле и Босфор, и најважније трговачке тачке: Цариград и Солун, у Европи; Смирну, Алепо, Баирут, Бусору, Требизонт, Самсун,

Багдад, Брусу и Дамаск у Азији; Александрију, Каиро, Суец и т. д. у Африки; једном речи, област преимућно одарена пределним (територијалним) користима и обасута милошћу главних европских сила. Али ако потражимо рачун од свију тих природних и политичних потпора, шта ћемо наћи? Наћићемо више од 12,000.000 слугу, са приносом већим од 7,000.000 фун. стерл., (преко 14 милиона дуката) изнуђених увиђу порезе, данка и т. д., приносом који су у ствари закупили управитељи отоманске банке и других таквих благајница, те су тако позвани, да подпомажу ствар хришћанског душманина; наћићемо даље, да су те слуге изложене тиранизму „сензуалних и индолентних“ (сладострасних и небрижних) господара; па онда ћемо наћи, да је пољска привреда у султановој царевини занемарена, да занатској ревности (индустрији) једва и трага има, да је сва домаћа трговина у рукама странаца, да се о бродарству слабо што споменути може, и да су основи државне привреде сасвим непознати у Турској. Накратко, погледајте Турску, с које хоћете стране, па ћете свугде наћи доказе „неуређене владе,“ „замршене финансије,“ „ненаучене и жалосне војске.“ — То су зла, поред којих неможе бити ни разговора о влади и народу у Турској, и кад још узмемо на ум, како Турци ни дан данашњи непоказују ни воље ни способности, да се поправе: заиста је гнусно, говорити о одржању целоставности Турске, која се тако бујно изметула у дивљачку царевину. Така је сила корана! А шта би могло друго изићи из вере, по којој „Османлије су

ієдинні људи у свету, они су ієдинні Богом избрани да познаду истину, па треба да са ужасом, гњевом и презрењем сматрају све друге народе“? (Коран.)

Вазда жалост! што оне силе, којих се величина представља поглавито у великим успесима постигнутим на основу здравих економичних и друштвених начела, што те силе раде да сачувају царевину, у којој се поданици вређају и гњече, наместо да се руководе и заштићавају, и у којој се само залудно и непроизводно расипају новци, што се прикупљају од народа, или путем зајма са стране. —

Сад је питање, до чега би се најпосле дошло политиком подуширања турске царевине, која никаквог темеља нема?

Почем Турци могу живети само о трошку другог: то и продужавање њихове царевине не би могло донети ништа друго, већ изцрпљене и Турака, као господара, и Хришћана, као слугу. Т. ј. Турци изјелице дотерали би најпосле Хришћане „рају“ до просјачке торбе: а пошто би ієдном слуге просјаци постали, по себи се разумје, да и њихови господари не би могли дуже обстати. И онда, ко би наследио „цариградског болника“? Исцрпљени турски поданици заиста не би били кадри, да се подигну на гробу свог угњетача. А не би постали господари Цариграда ни они, који сад своје благо сарађују у сачување онога, што се сачувати неможе. Абсолютне европске силе најбоље знају, шта би било од Турске, пошто би се упропастили и господари и поданици њени. Може ко запитати,

а шта би радили чувари и бранитељи европске равнотеже, кад би се каква абсолютна сила указала пред Цариградом? На то питање може се наћи најбољи одговор у политици абсолютних сила. Те силе добро знају, да турске области немогу постати пљен ни једној абсолютної сили, докле источни Хришћани имају у себи снаге, да оснују своју независност на развалинама Турске. С тога је абсолютним силама у свако доба добродошло све оно, чиме се упропаштавају и Турци и Хришћани, и узајмно исцрпљивање Хришћана и Турака оне вазда представљају наглom нападају на Цариград. Тако изцрпљење ничим се толико неподпомаже и неускорава, колико политиком којом се одржава турска царевина. И заиста абсолютне силе играју увек ролу, којом се изазива така политика. Тим путем абсолютне силе користе се двојачко:

1) Турска царевина пропада несамо о трошку ујармљених Хришћана, већ и о трошку оних сила, које зајмом и другим начином подупиру царевину која се сурвати мора.

2) Носећи име „протектора над страдајућим Хришћанима,“ противно онима, који воде политику да сачувају турски јарам, абсолютне силе распаљују све више и више узајмну одвратност (антипатију) и гњев између оних, који утврђују Турски јарам, и Хришћана, који уздишу под тим јармом. Са продужавањем страдања Хришћана, њихова братска осећања (симпатије) према њиховом „протектору“ морају бити све јача. Међутим оне силе, које су се заузеле да одрже Турску,

немогу никако бити равнодушне према тим симпатіама Хришћана; као што с друге стране и угњетани Хришћани немогу никад разумети, како извесне хришћанске силе могу бити противне хришћанској ствари на истоку, или, као што они веле, „како они, који обожавају Христа на западу, могу пљувати на њега на истоку.“

Свакоіако, политиком којом се подупире турска царевина, подіармљени Хришћани најпосле би се принудили, да се слепо баце у руке своме „протектору“. А кад би іедном више од 12 милиона очаіаних поданика постали сви слуге іедног освоіача, ми се неможемо надати, да би у том случаіу била у слави (триумфу) споменута политика.

Іасно іе, дакле, да се продужавање Турског господарства на истоку ни с коіе стране политично оправдати неда. А іош мање може се морално оправдати така политика, којом се источни Хришћани намораваіу да носе іарам, који Инглези никад за себе неби желели — іарам, који іе „десет пута гори од сваког оног зла, што су Италијани трпели“ и који никад не може служити на част онима, „који су се радовали ослобођењу Италијана.“ *)

X.

Али како да се разреши источна загонетта, ако не сачувањем Турске царевине?

Ми нисмо први, који велимо, да се то питање може решити основањем слободних

---

*) The Times, Saturday, November 1 th. 1862.

и независних хришћанских држава на истоку.

Ту може бити питање, како да се постигне таки резултат, кад је „протектор“ угњетених Хришћана властољубив, а његови „либерални“ супарници одликују се својом антилибералном политиком према истоку?

Што ти потентати (силе) неће да учине за хришћанску ствар на истоку, то угњетени хришћански народи морају сами учинити.

То је наша надежда, а ми смо у стању оправдати је овим:

Засведочено је у више прилика, како је свест о народној слободи и независности у источних Хришћана најбоље јемство противу властољубивости њиховог протектора. Да су у време кримског рата Срби били устали, устало би сво балканско полуострво. Али Срби имађаху у рукама званични акт ондашње руске владе, у коме се каже, да „руска влада има према Србији онаке исте видове као и аустриска,“ па Срби ненађоше за потребно, да турски јарам руским замену. Заиста, да је руска влада била истински одушевљена за хришћанску слободу на истоку, западна политика неби могла спречити општи покрет у Турској. — За време свог ратовања са Турцима Црногорци искаше помоћ једном у Аустрије, други пут у Француске. Поред све своје сродности и вероисповедне једнакости са Русијом, њихов владалац, храбри кнез Данило, предпостављаше потпору једне западне силе потпори северне силе. — То је доста, па да се увиди, како Срби у

својим политичним одношајима иду само за својим народним интересима.

Грци су у новије време такође показали, како су симпатије источних Хришћана вазда у границама либералних надежда.

Једном речи, може се као потпуна истина казати, да Хришћани на истоку нису нимало наклонени освојачким намерама, и ако има какве опасности на истоку по Европу, та опасност долази само од предрасуда оних, који се заузимају да одрже турско господарство. Кад би се тим предрасудама једном крај учинио, источне Хришћане заиста никад неби нагнала невоља, да се баце у руке каквој странијој сили. —

Даље је питање: јесу ли источни Хришћани толико јаки, да се могу ослободити од турског притиска? Као одговор на то ми напомињемо ово:

Турска војска небројни више од 370.000 момака. Да рекнемо, да је та војска оно, што она није и никад неможе бити под неуредном турском владом и поред жалосне турске финансије, па да се запитамо: шта би радила она у време општег покрета на истоку? Она би се морала поделити на три главна одељења: једно одељење, са 100.000 Турака најмање, морало би се опремити противу Срба; друго, бар са 80.000 војника, противу Грка; и треће, са 60.000 момака најмање, противу Бугара. Сва та одељења морала би бити непрестано у радњи (активна), па да одрже свој положај. Осим тога изискује се најмање 80.000 војника да чувају и

бране турске градове. И тако турска резерва (1) іедва би броїала и 50.000 воїника. То би био заиста жалостан базис (темељ) за турску ратну операцију (радњу)! Така је тек замишљена турска ратна сила. Но ако узмемо Турску, као што је: нема се куд, већ се мора признати, да њена војска под „очајаном владом“, „презадуженом финансијом“, и на туђем огњишту іедва би се и три месеца могла држати, и то тек у случају новог инглеског зајма.

Напротив источни Хришћани имали би све војничке користи на својој страни, кад би повели војну противу свог угњетача. Да узмемо за пример само іедан од тих народа, Србе. На броју има више од 5.000.000 Срба, који живе у Црној Гори, у кнежевини Србији, у Славонији, у Угарској и Хрватској, у Далмацији, у Херцеговини, у Босни у Албанији, Старој Србији и Македонији. Али само Србија, Црна Гора и Херцеговина могу кренути око 260.000 војника. Истина они нису сви „регуларни солдати“, али су сви вични у оружју, почем се њиме од детињства баве, тако да се они за краће време него два месеца могу дотерати у свакој војничкој вештини. То није голо замишљање већ је то осведочена истина. Прошлог лета Омер паша војеваше са 100.000 војника противу 20.000 Црногораца. Али Црногорци показаше, да су они искуснији у војевању него Турци, и напослед, поред свог несравњено мањег броја, Црно-

---

(1) Војска што се чува за последњу нужду.

горци неуступише Турској војсци, већ уступише крајној оскудости у средствима и рани, почем аустриска влада беше забранила, да се из Далмације никакве потребе у Црну Гору не однесе. Но пошто Црногорци тој невољи унеколико подлегаше, Турци нађоше за нужно, да одустану од намишљеног и одпочетог грађења војничког друма са посадама кроз Црну Гору, и они одусташе од тога само да би остали у миру са „побеђенима“! — Херцеговци су такође показали, у најновијем рату у Херцеговини, да својом храброшћу надмашују војничку силу Турске. — Па то су доказали и Срби у Србији, несамо у време свог ослобођења, већ и у време лубардања Београда, почем овом приликом не редовни војници србски, већ деца и голобради момци, понајвише без оружја, отераше турске „урегулане војнике“ из србске вароши у град. —

Домаћој војсци Србије, Црне Горе и Херцеговине, која износи преко 260.000 војника, ваља додати још војену силу Босне и Старе Србије, што броји најмање 80.000 јунака. Поред осталих користи, које су на страни србске војске, нетреба сметути с ума ни то, како су Срби код своје сопствене куће и познају сваку точку своје земље, тако да србска војска у свако доба и на сваком месту може рачунати на потпору од свију обитатеља земље, у којој би се вазда сматрала као народни чувар и бранитељ. Најпосле ваља узети на ум и то, како Срби имају у својим рукама све производне изворе земаљске, а Турци остају усамљени у варо-

шима и градовима и изложени свакој опасности, на коју само могу наићи они, кои су угњетачи у туђој земљи.

У таким околностима Србија сама може, кадгод хоће, изаслати на бојно поље око 100.000 војника; а 100.000 момака остали би јој као резерва, која би служила за базе ратној сили на бојном пољу. Поред те користи и почем се зна, како су се Срби у новње време добро наоружали: нема сумње, да би и 50.000 србских војника били у стању узбити турску војску од 100.000 војника, која би им се противставити могла. Узмемо ли у рачун још и Црногорце и Херцеговце, те опитне војнике: онда без сваког зазора можемо рећи, да би србска, црногорска и херцеговачка војска била кадра надбити турску војску, а да нетражи помоћи са стране, па да независи ни од ратне сарадње Срба из Босне и Старе Србије, који су још под турским јармом.

Тако исто можемо рачунати, да би и Грци били у стању да ослободе Епир и Тесалију.

А кад су Срби и Грци јачи од свог угњетача: онда је сва прилика, да би и Бутари, којих има преко 4 милиона, пристајали на заједничку борбу за ослобођење од Турака.

Накратко, кад би 93 Хришћанина, на сто источних обитатеља, уједињени свезом заједничке хришћанске и народне ствари и на своме сопственом огњишту, устали противу 7 Турака на сто: источних обитатеља онда ми незнамо, ко би могао рачунати на одржање турске царевине?

XI.

Још се може питати: пошто би се источни Хришћани ослободили од турског јарма, би ли они могли имати снажну владу; или нису ли се они дугим турским притиском толико исцрпели, да не би могли одржати своју независност противу спољашњих опасности?

Да узмемо за пример Србе ради одговора на то питање.

Наравно, органи оних, који су противни основању слободних хришћанских држава на истоку, неће никад престати проповедати, да Срби нису у стању собом управљати. Али ако су ти органи поплављени причама о „недораслости“ србског народа: лако је у њима спазити руку оних, који грамзе за „туторовањем“ над Србијом.

Међутим, има и другачијих пророштва, као што је на пр. скорашње описивање од неког, најпре гарибалдиног па онда омер-пашиног другара, који, премда се сам назива „непознат у непознатој земљи“, приповеда о србском народу све противно ономе, што су пре њега писали Ранке, Енгел, Ципријан Роберт и Патон. Ог. Арбутноту ми нежељимо говорити. Он се сам направио канал за страсти и предрасуде непомиривих непријатеља србског народа — он, који није имао прилике, да промотри стање земље, и који у једној или у двема тавним причама хоће да представи друштве-

ни лик Србије. Извештаји србске полиције не могу верније представљати обште друштвено стање Срба, него што известија из Bow Street а ⁽¹⁾ представљају Инглеску моралност. Ја некажем, да у Србији нема трага од четиријечног кварећег (деморализујућег) гњечења; али спокојно остављам нека оцене моју отачбину непристрасни путници, као што су н. пр. г. Патон и г. Дејтон, који је у свом делу о Србији заиста верно нацртао србски лик. Ја равнодушно одвраћам поглед од споменутог дела г. Арбутнота. Егленисање са једним турским пашом поред ватре у табору, неможе служити као грађа за оцену стања Србије.

Негледећи дакле на тако пристрасне и ограничене књиге, ја ћу покушати, да опишем главне основе србског народног живота.

Поред свег турског гњечења кроз толико векова, србски народ сачувао је у себи здраву клицу за материјални и морални развитак. Премда је и данас још политично подељен, премда је званично глобљен и опустошаван, и премда се дугим ратовима, противу његовог угњетача, скоро преполовио број његов: он је ипак одпочео напредовати у друштвеном развитуку. Има се приписати унутрашњој јачини народног живота, што Срби нити угинуше, нити се изродише, нити покварише под толиким гњечењем већшта више, усред свију несрећа наједанпут у почетку овог века васкрснуше и подмладише

---

(1) Под тим именом разуме се један округ лондонске полиције.

силе своје! Така снага живота србског може се објаснити само засебним економичним и политичним основама.

У економичном погледу, области у којима Срби живе истина су природно богате. Али ма како да је богата природа земаљска, опет она недоноси сама од себе ни онолико колико треба за свакидашњи живот народа, а камоли онолико колико се иште још и за непроизводно расипање народног угњетача. Ту је вазда нужна радња народа. Но како да се ради онде, где се земељски капитали све непроизводно троше и радне силе непрестано затиру, као што то бива свугде где Турци господаре? Ту је србски народ надиачао и надвисно свог тиранског угњетача.

Тако названа **Задруга** својствена је установа у Срба. То је заједина у имаовини и домаћој привреди у кругу једне исте фамилије. Свака задруга управља собом као каква мала република. Она има свог старешину, али тај старешина нема никакве власти над задругом, већ извршује само оно што задругари обштим договором закључе. Задругари се обично свако вече састају и договарају, шта ће се радити идућег дана или недеље, па онда старешина одређује, шта ће ко радити, узимајући и сам део у радњи. Осим тога старешина изриче пресуду у случају личног неспоразумљења или неуредног владања засебних задругара, али остали задругари притом свагда представљају пороту. На последку, старешина води рачуне и рукује новцима задруге; па је он и политични заступник

њен. Број задругара у једној задруги износи често преко 30, а понекад и до 60, па и до 100, тако да нередко задруга представља читаву улицу са точном деобом рада. У осталом задруга је тако уређена, да она сама израђује и производи скоро све што јој треба, те немора зависити од туђег производства. А да би се могло судити, како задругари међу собом живе, ваља знати, да је у Срба силно чувство братске и сестринске љубави. Светиња крвне свезе и узајмог пожртвовања: то је једино опредељење (дефиниција) одношаја између браће и сестара у Срба. „Брат се поноси сестром, сестра се заклиње братом.“ (Србске народне песме.) Задахнути тим чувством „сви чланови једне фамилије живе заједно; заједно раде и једну, и увече се око заједничке ватре скупљају: они се пераздвајају, докле се год не намноже толико, да више не могу сви заједно живети, па онда се одељају.“ (Ранке.)

Наравно, са развјетком варошког живота и народне привреде, мења се и задруга и узима све више и више облик онаквих друштвених установа, какве су и у осталој Европи; али докле земља беше слабо насељена, и услед дугог угњетења оскудна у капиталима за индустријална и трговачка предузећа, задруга са својим усредоточењем (централисањем) капитала, радних сила и вештине, и са својом светошћу фамилијарне свезе, служаше као здрав темељ србској народности,

Другу значајност Срба представља њихово узајмно подпомагање у домаћим пословима.

То су тако названа **Позајмица** и **Моба**. Тим начином сви суседи или сви обитатељи једног истог места састају се да раде у размену: „данас мени, сутра теби.“ Најважнији пољски послови, као жетва, косидба, купљење и пластење сена, вршитба и т. д. свршују се тако узајмним подпомагањем. И то се све ради а нико и немисли на какву плату, осим права, да тражи једнаку услугу од других у случају своје потребе. — Ако је домаћин, код кога се ради, имућан, он са радошћу позива своју браћу раднике, да кад раде и ручају код њега: ако ли је сиромаша, онда су радници радосни, што могу радити за свог брата, нетражећи, да их он гости.

Што су позајмица и моба за домаћу привреду, то је за народну привреду обичај: да се општински, срески, окружни или народни послови сложки раде. По том обичају сви чланови једне општине, или среза или округа, или целе земље устају листом, те раде сложки за општу цел. На том основу постигнуте су велике користи, нарочито што се тиче друмова по Србији. Тако су многи бреговити и кршевити окрузи измрежани добрим друмовима, путовима и мостовима. Али користи, које се имају од тога сложног општег рада у време рата, несравњено су велике и дивне. Свака душа, мушко и женско, старо и младо, једном речи „Сваки, ко је Србин,“ надтиче се, да што више привреди у време рата. Радња је тако подељена, да сваки ради оно, што најбоље може. Ко је за пушку, он пушку носи. Сваки војник иде на војну у свечаном оделу и под најбољим

оружіем своїм. — Жене спремају и шиљу рану војницима, носе понуде рањеницима и надгледају их као праве сестре. ⁽¹⁾ — Старци, који нису сретни, да могу предводити јунаке, и дечаки ⁽²⁾ баве се око преноса разних ратних потреба, око доношења и одношења гласова из једног „места у друго и т. д. — Накратко, кад се за „слободу“ рат поведе: онда се подпуно остварава овај основ: „Сваки је Србин војник.“

Та общта сарадња у патриотском рату увек је сдружена са общтим добровољним пожртвовањем приватних интереса јавној потреби. У време рата ниједан Србин, као војник, није тражио није прима плату. Тада је у Србији подпуна заједина у имаовини. Никога тада нећете чути, да каже: „Ово је моје, оно је твоје,“ већ се сваки сматра за сретног, што може рећи: „Све је наше, све је народно.“ —

Значајним својствима Срба припада и њихова тежња за просветом, њихова особита даровитост и њихово поштовање научних напредака, и нарочито корисних проналазака. Та свој-

(1) Црногорке пуне још и пушке, докле Црногорци пуцају на Турке; а понекад оне непоредо са Црногорцима биву хришћанског непријатеља.

(2) У нужди дечаки се нерадо одвајају од своје браће и очева, и они иду да се боре. У време лубардања Београда Србски дечаки задобилише два турска топа и показаше више одважности него понеки „великаши.“ У Црној Гори редко ћете наћи дечака, који је прешао 10-у годину, а да се није борно противу непријатеља србског.

ства Срба засведочена су историским делима (фактима). Тако налазимо, да

„Славна србска независност у Душаново доба није била противна друштвеном напредку. Ни тада Србија није била искључена од свезе са западом. Њени мајдани са својим благом привукоше трговце из Дубровника, који основаше станице у Новом Брду, Кладову и Смедереву, и беше непрекидна свеза са приморјем Далмације, која уживаше добротворство италијанског друштвеног развитка.“ *)

Па и у новије доба осведочава се тежња Срба за напредком тиме, што свака народна скупштина у Србији предлаже и наваљује, да влада шиље србску младеж у просвећене земље, ради проматрања обштег напредка и доучења здраве индустријалне, привредне и политичне науке. Ради суђења, колико је добротворно то народно заузимање за науку, ми ћемо напоменути овде следећу записку једног скорошњег Инглеског путника:

„Слобода, коју је Србија крваво извојевала, може се сачувати само тако, ако се буду имала средства за одбрану њену. Да би сузила ту слободу и што више скучила новодобивену независност, турска влада постарала се, да се у Србију немогу уносити ратне потребе. Међутим поред својих домаћих мајдана и шума Србија може да никад нетражи барут са стране, као што и поред домаћих гвоздених рудника и земаљске вештине својих синова нема потребе,

---

*) Ami Boué. La Turquie d'Europe.

да са стране уноси ратна средства. У Маїдан-пеку се прави скоро све, што треба за рат, и то све под управом србских официра, који се сваке године у знатном броју шиљу у Лијеж (у Белгију), или у друге војничке установе европске, ради усавршања у свом војеном занату*)“.

Напоследку брзо и знатно памножење школа, напредак књижевности и друштвених наука за посљедњих 30 година у Србији, такође је доказ, да су Срби способни, да се развију подједнако са осталим напредним светом.

Карактеристици (својствености) Срба ваља додати још и ова политична и народна уверења и установе:

1) Стално убеђење, да су сви људи једнака створења: да сваки Србин има једнака права, и да су међу тим правима: политична слобода и право народа, да држи и носи оружје, неоспорива и неприкоснована.

2) Побратимство, као што је напред описано. Може се рећи, да је побратимство право продужење оног светог чувства, које влада између рођене браће у Срба. — У време рата са туђином сви су Срби побратими. Најславнија јуначка и патриотска дела починили су побратими.

3) С л а в а. Свака србска фамилија има свог свеца, ког слави. Уочи тог свеца позивају се

---

*) *Servia and the Servians* (p. 125). By the Revd. W. Denton. London 1862.

на славу сви пријатељи фамилије, ма како далеко они били. На слави се певају јуначке песме уз гусле и води се разговор о србској будућности. Накратко, слава је прави политични скуп (митинг) у кругу србских фамилија.

4) С а б о р и. То су јавни скупови (митинги), који се држе уочи и на дан славе србских цркви и манастира, као што смо напред казали. Том приликом састају се несамо Срби из Србије, већ њима долазе гости из Старе Србије, из Босне и Херцеговине, из Црне Горе и Србске Војводине; као и обратно. И на тим саборима гусле су најзначајнија забава. Уз њих се закључује побратимство између Срба из разних предела.

5) С а м е Г у с л е. Оне се држе у свакој србској кући и гуде у сваком, и приватном и јавном, србском друштву.

6) Србима је урођена слобода речи и свест о потреби општинске и местне самоуправе, као и о потреби редовне слободне народне скупштине. У Срба има ова пословица: „Н и с и т и ј е д а н п а м е т н и ј и о д с в е г а н а р о д а.“ Заиста, поштовање народног гласа тако је силно у Срба, да се они свакад слошки одупиру сваком личном надметању над народом, а вазда су готови жртвовати се „један за другог, или један за све и сви за једног,“ само да се одржи оно, што се општим договором утврдило.

7) Ј а к о у в е р е њ е : да су људи поставили владу, да им она чува права, што им припадају по закону природе; да

се истинска власт владе оснива на одобрењу оних, над којима се влада; да је народ властан сбацити ону владу, која многим злоупотребљењима покаже, да иде на то, да народ „опаше у лику,“ па поставити на њено место нову владу, и то онаку, у каквој народ налази највише његова за своју будућност. — Ово уверење обелодањено је и потврђено у више свечаних прилика у Србији.

8) Срби сматрају као да се по себи увиђа ова истина: у међународном братству и толеранцији (трпељивости), тим истинским условима светског мира, морају се паћи и најпоузданији основи за будућност Србије, као и сваке друге државе. —

Ето такви су основи србског народног живота. Дух слободе, дух удружења са узајимним подмагањем и пожртвовањем, оживотвораван силним чувством братства, несамо између чланова једног истога народа већ и према страним народима, и снажен тежњом за општим човечанским напредком: то је у неколико речи дух србског народа.

На срећу, свугде где Срби живе сачувана је здрава клица таког духа. Изузетци се своде на стране елементе, који станују у оним „званичним“ круговима што немају у ствари никаква уплива на србски народ.

Поред споменутих основа србског народног живота, ми мислимо, да је тај народ кадар постати подпуно независан од сваке стране силе. Међутим, један енглески путник вели овако:

„Није могуће да се позна народ, који живи на јужним обалама Дунава, а да се невиде у њему

сви основи, кои сачињавају народну величину. Није могуће, да се путује по земљама, у којима Срби живе, а да се недиви народу, у коме се врлине ни четири вечни угуњетавањем немогоше разорити, и да се недође до уверења, да такав народ сјајна будућност чека.“*)

XII.

Остаје нам још да кажемо неколико речи о политици либералних сила према истоку.

Данашње човештво подељено је на непријатеље и пријатеље напредка. Пријатељи напредка изложени су нападају од стране тесно сједињених противника. Крајње је време дакле, да се и пријатељи напредка уједине, па да уједињеном снагом раде за обшту слободу.

На част Инглеској мора се признати, да се она сматра као сталан пријатељ и бранитељ народне слободе. Ми у Србији добро знамо, шта је Инглеска учинила за независност Швајцарске, Белгије и у најновије време Италије.

Ми се надамо, да Инглеска неможе остати увек одвратна од оних, којима треба њена подпора противу тиранства на истоку.

У том погледу ја се позивам, у име мојих земљака, на оне Инглеze, кои величину у Британске несводе само на либералне силе (енергије) код своје куће, већ је налазе у братству (симпатјама) са осталим либералним народима. Ја осећам, како је дрзко за једног Србина, по-

---

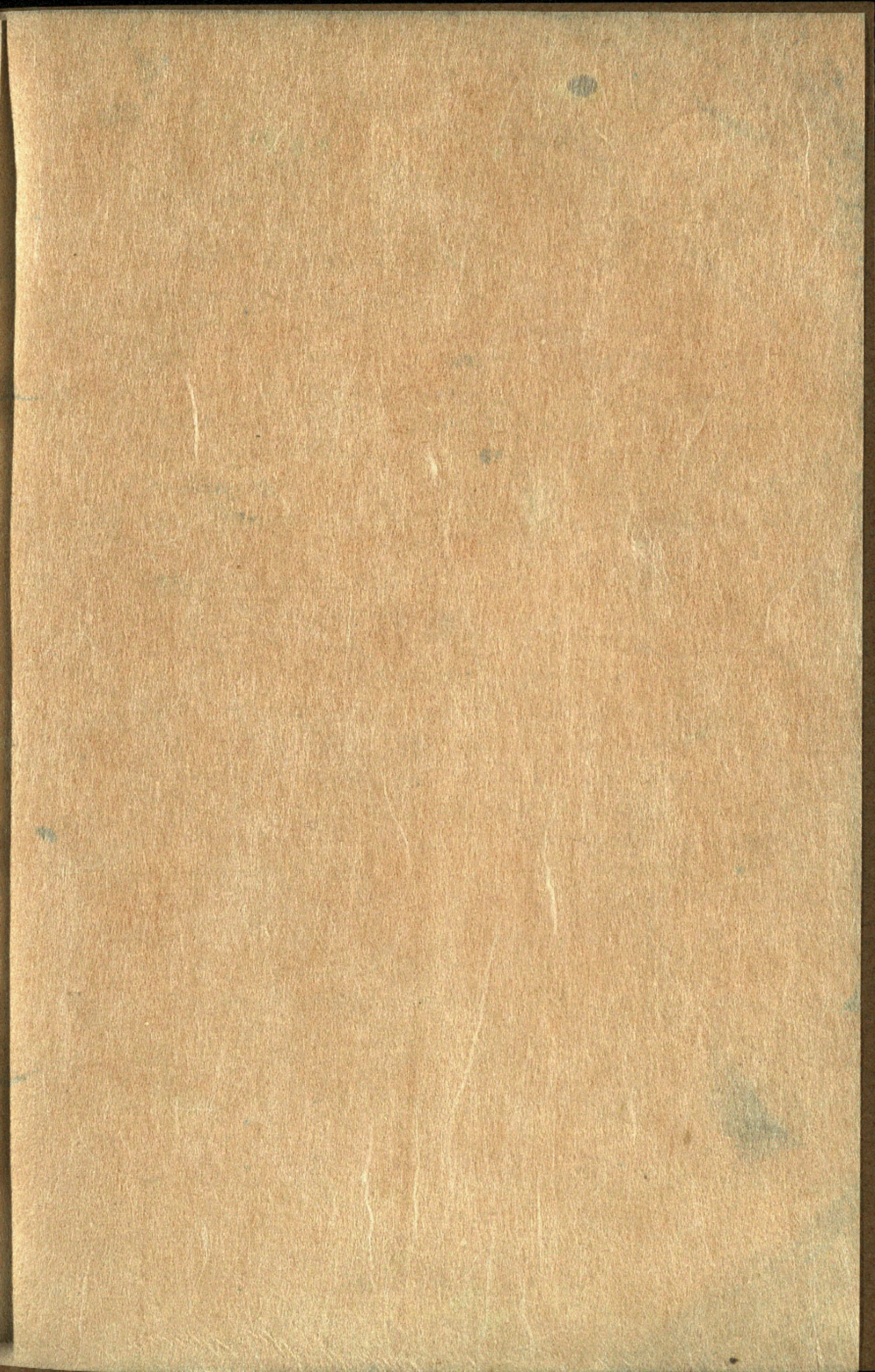
*) *Servia and the Servians (Preface)*, by the Rev. W Deuton. London. 1862.

кушати, да он Инглезима обіасни, како би се преображаіем „простране Турске царевине, (коіа пресеца линију Инглеске свезе (комуникаціе) са Иидніом)“ у снажне, независне и слободне хришћанске државе, са богатим изворима земаљског производства и свеколиким ђеографичким користима, како би се тим преображаіем несамо постигао поузданији темељ за Инглеску свезу (комуникаціју) са истоком, већ би се њиме отворило и шире поље за употребљење инглеских капитала и за развитак трговине много корисније, него што се може очекивати од таке земље, коіа се опустошава ћуди турских господара. Све те користи очевидније су и непосредније од свега оног, што би се постигло баш и кад би се могло сачувати варварско господарство на истоку. Но іа се нећу упустати у обіасњавање истих, већ остављам тај посао свесним публицистима (ученим државницима) инглеским, са уверењем, да у овој слободној и сретној земљи неће бити више подпоре за ниског угњетача на истоку, иако се досад није указивала пажња према страдајућим Хришћавима.

У Лондону, 14. марта, 1863.

Cuius Transactio huiusmodi
 inter yrenica & T. parma
 omnino gub. illorum

